

XIX–XX. századi magyar történelmi kultuszok

XIX–XX. századi
magyar történelmi kultuszok

A kötet anyagát összeállította, szerkesztette
Kincses Katalin Mária

Line Design
Budapest 2024

A kiadvány megjelenését támogatta

Nemzeti
Kulturális
Alap

VERITAS

Történetkutató Intézet és Levéltár

A szerkesztő munkatársa és a mutatókat készítette
Kocsis Annamária

Az angol nyelvű összefoglalókat Varjú László,
a német nyelvűeket Kékesi Katalin fordította.

A borítón: A Szent István emlékév megnyitó ünnepsége
a Parlament előtt, a Kossuth Lajos téren 1938. május 30-án.
(Forrás: Fortepan / Ebner)

© Szerzők, 2024

© Line Design Kft., 2024

ISBN 978-963-480-045-3

A kötetet gondozta: Line Design Kft.
Felelős kiadó: Gyenis Ildikó

TARTALOM

Kincses Katalin Mária: A magyar történelmi személyiségek XIX–XX. századi kultusza vizsgálatának perspektívája és első eredményei	7
Hermann Róbert: Kossuth Lajos imája a kápolnai csatatéren	37
Lajtai László: „Kezében volt a hatalom; de magának semmit sem tartott meg belőle.” Deák Ferenc kultusza és a dualizmus kori népiskolák történelemtankönyvei	69
Kovács Kálmán: Az 1906–1907. évi református Bocskai-ünnepségekhez vezető út (1856–1906)	100
Kincses Katalin Mária: A Rákóczi-kultusz és annak látványos epizódja: a szoborkultusz főbb vonásai a XX. század első két évtizedében	123
Hollósi Gábor: A Horthy-korszak emléktörvényei	141
Anka László: Apponyi Albert kultuszának harmadik felvonása: a 85. születésnap	175
Ligeti Dávid: Idősebb és ifjabb Andrassy Gyula a magyar történelmi emlékezetben	200
Ujváry Gábor: Az elutasítástól a dicsőítésig. Klebelsberg Kuno megítéléséről	220
Drócsa Izabella: „A Komintern hőse.” Rákosi Mátyás személyi kultuszának gyökerei a Rákosi–Vági-perben	244
Bertalan Péter: Somogyországtól a miniszteri székig. – A mezőgazdasági hatalom csúcán	288
Válogatott ajánló bibliográfia a XIX–XX. századi magyar történelmi kultuszok tanulmányozásához	331
Személynevek mutatója	343
Földrajzi nevek mutatója	355

IDŐSEBB ÉS IFJABB ANDRÁSSY GYULA A MAGYAR TÖRTÉNETI EMLÉKEZETBEN

Id. és ifj. Andrássy Gyula gróf a dualizmus meghatározó fontosságú politikusai voltak, amely szerepre elsősorban arisztokrata származásuk, valamint rangos közéleti beosztásaik predesztinálták őket. Tevékenységük révén jelentős figyelem irányult rájuk, amely magában hordozhatta annak lehetőségét, hogy a magyar történeti emlékezet részeseivé váljanak, ugyanakkor az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása negatívan érintette reputációjukat.

Tanulmányom három részből épül fel. Elsőként a magyar történeti emlékezet alakulását, főbb jellemzőit foglalom össze a két Andrássy életútjára vonatkozóan. A második részben bemutatom emlékezetük főbb területeit, mint például az 1890. évi III. törvénycikket, temetésüket, az Országház (Kossuth) téri Andrássy szobor felavatását, valamint az ahhoz kapcsolódó emlékezetpolitikai stációkat. Id. Andrássy Gyula gróf esetében pedig arra is választ kívánok adni, hogy személye mennyire szimbolizálta a dualizmus rendszerét, végül célul tűzttem ki annak vizsgálatát, hogy beszélhetünk-e kultusról apa és fia esetében.

Történeti emlékezet a dualizmus korában

Tanulmányom elején röviden a történeti emlékezet fogalmát szeretném körüljárni, hiszen napjainkban a történészek általában némileg „despiciálóan” kezelik azt. A XX. század végére szinte kanonizálódott az a szemlélet, „amely a történelmet, a történeti emlékezetet egy adott korra, politikai, társadalmi helyzetre jellemző társadalmi konstrukciónak tekinti”.¹

A történeti emlékezet megítélése azonban korábban jóval pozitívabb volt. Az antik historiográfiában ez a fogalom egyenértékű volt a történelem más területeivel. Marcus Tullius Cicero *De oratore* című munkájának híres „történelem-definíciójának”² egyik elemét alkotja a *vita memoriae*, vagyis szó szerinti fordításban az emlékezet élete. Ez az antik retorika irodalom egyik vezéralakjának azért volt kiemelten fontos, mert a memóriát tekintették a jó szónok egyik legfontosabb tulajdonságának: a hosszú beszédeket ugyanis „fejből” kellett elmondani. Ráadásul a *historia* szó ebben a kontextusban történeti hagyományt jelent.³ Cicero célját úgyis megfogalmazhat-

¹ BLÉNESI 2003. 221.

² Ennek leghíresebb és ismert eleme a *historia est magistra vitae*, vagyis, hogy a történelem az élet tanítómestere.

³ Lásd minderre Farkas Zoltán *magisztrális* közleményét: FARKAS 1996. 196.

nánk, hogy „a történeti hagyomány útmutató az ember-léthez; szűkebb értelemben pedig azt, hogy létünk vezérelve történeti hagyományunk”.⁴

Az emlékezet megítélése Hellászban is fontos volt, sőt a memóriára külön múzsa (Meleté) vigyázott. Úgy tartották ugyanis, „csupán egy dolog képes ellenállni az idő folyásának, az igazság (alethea), amely nem merül a feledés folyójának, Léthének a vízébe, mert olyan értéket képvisel, amely méltó az örök emlékezetre. (Az alethea tagadó alak, szó szerinti fordításban azt jelenti nem feledhető, felejtethetetlen.) Az alethea időtlen, örökkévaló entitás, amihez a múlandóság nem fér hozzá, amit az idő nem kezd ki.”⁵ Emiatt a történeti emlékezetnek volt egy tanítói attribútuma is hiszen: „A szövegekben sok erkölcsi mondás olvasható és sok elbeszélés, valamint régi híres emberek dicsérete és magasztalása, amit avégből tanul meg a gyermek, hogy amazokat utánozza, velük versenyezzen és hozzájuk hasonlóvá lenni igyekezzék.”⁶ Mind az antikvitásban, mind a modern korban a történetírók és történészek egyik fő célja volt, hogy a „tettek és nagy események emlékezetét” életben tartsák.⁷

A dualizmus időszakában Magyarországon meghatározó szerepe volt a történeti emlékezetnek, amely minden túlzás nélkül állítható módon a nemzettudat egyik sarokkövének, egyben az ország történelmének egyik aranykorát jelentő időszak eszmei hátterének bizonyult. Különösen igaz volt ez a nemzetiségekről való elképzelésekre. Már a reformkorban számos példát látunk arra, hogy a történeti emlékezet „távlataból” közelítettek meg aktuális problémákat, mint pl. a területi egység kérdése.⁸ Mocsáry Lajos például úgy vélte, hogy „a történeti emlékezet a nemzeti alkat elsődleges jellemzője, amely felülírja az etnikai-kulturális összetevőket... Eszerint... a közös történeti élmények teremtik meg a közösség kohézióját.”⁹ A történeti emlékezet markáns szerepet játszott abban is, hogy „a XIX. századi nacionalizmusok megszilárdulása során a jogi egyesülést az érzelmi kohézió követte”.¹⁰

Mindebből következik, hogy a két Andrássy gróf megítélésében is fontos szerepet töltött be a történeti emlékezet. Mindezt erősítette, hogy a dualizmus korszaka egy átmeneti időszakot jelentett, hiszen a nacionalizmus megerősödésével átértékelődött a nemzet fogalma is. A legnagyobb ellentét abból fakadt, hogy az ország identitásának alapját jelentő 1848/49-es forradalom és szabadságharc emlékezete az 1867-es kiegyezés szempontjaival egészült ki; e tény pedig erős kontrasztot jelentett. Nem véletlen, hogy az úgynevezett közjogi kérdés az egyik legfontosabb problematikája maradt a korszaknak egészen 1918-ig. A dualizmus történeti emlékezete ennek megfelelően alapvetően a '48 és '67 között feszülő ellentétet oldó igazodási pontokat kereste. A gazdaságilag igen sikeres korszak technicizálódó közvéleménye elsősre paradoxnak tűnő módon emiatt a személyiségek szerepét fontosnak tartotta, így az „igazodási pontoknak” megfelelő személyek megtalálása kulcsfontosságú volt.

⁴ FARKAS 1996. 197.

⁵ HAJNÁDY 2006. 484.

⁶ GÓZSY – DÉVÉNYI 2001. 8.

⁷ BURKE 2001. 3.

⁸ LAJTAI 2013. 446.

⁹ TRENCSENYI 2011. 335.

¹⁰ BERTÉNYI 2014. 207.

A korszak történelemszemléletét emiatt legjobban talán a monumentális történelem fogalmával írhatjuk le, minthogy „a múlt tendenciózusan kiválogatott alakjai és eseményei közül a jelen azokat részesíti előnyben, amelyekkel önértékelését, legitimitását kellően alá tudja támasztani”.¹¹

Andrássy Gyula gróf alakja

A dualizmus korszakának első miniszterelnöke minden bizonnyal alaposan ismert a Tisztelt Olvasó számára, ezért csak néhány olyan szempontra szeretném felhívni a figyelmet, amelyek történeti emlékezetét meghatározták.

A gróf 1823-ban született és ifjú arisztokrataként vett részt a nemzeti identitásunk alapját képező 1848/49. évi forradalom és szabadságharcban. Jóllehet szerepe nem volt jelentősnek mondható,¹² tény, hogy távollétében, 1851-ben *in effigie* (jelképes) módon – nevét egy bitófára tűzve – felakasztották. Ezen aktus után néhány nappal, amikor Andrássy Gyula, Párizsban a *Wiener Zeitung* azon számát olvasta, amely az ítéletet közölte, a következő szavakkal adta át a lapot a házigazdának: „Olvasd csak, itt van a halálos ítéletem, oly jól van fogalmazva, hogy sírkövemre nem kívánok szebb fölíratot”.¹³ Miután a magyar emigráció egyik legjelentősebb személyévé vált, az 1860-as évek elején politikai súlya is jelentősen megnőtt, és minden túlzás nélkül állítható módon a kiegyezés egyik atyjává lett. Ebben meghatározó szerepet játszott a hazánkkal szimpatizáló Erzsébet királynéval való kiváló kapcsolata. Miután Deák Ferenc nem kívánt közhatalmi funkciót betölteni, Andrássy vált közjogi értelemben a kiegyezés utáni Magyarország vezetőjévé, 1849 után első miniszterelnökévé. A kormányfő – a nádort helyettesítő funkcióban¹⁴ – tette Ferenc József fejére a Szent Koronát 1867. június 8-án, ezzel pedig szimbolikus értelemben is legitímálta az uralkodó hatalmát. A miniszterelnöki tisztséget 1871-ig töltötte be.

Andrássy nemzetközi szempontból viszont már a Monarchia külügyminisztereként játszott a fontosabb szerepet. Ezt a posztot csaknem nyolc évig töltötte be. E tisztségében I. Ferenc József közeli bizalmasa, egyik legfontosabb beosztottja lett. 1878-ban a berlini kongresszuson erélyesen képviselte a dualista állam érdekeit, megteremtve Bosznia–Hercegovina okkupációjának feltételeit.

Andrássy fontos szerepet vállalt a magyar királyi honvédség 1868. évi újbóli felállításában, valamint mindvégig meggyőződéssel vallotta a közös császári és királyi haderő erősítésének szükségességét is.¹⁵ Személye így lényegében a magyar nemzeti szuverenitás egyik szimbólumává és zálogává vált. A gróf mindig kiállt a kiegyezés ügye mellett, és emiatt utolsó főrendiházi beszédében a véderőtörvény mellett tört

¹¹ KINCSES 2021. 9.

¹² Bár a kortársak is rögzítették, hogy Andrássy igen fiatalon, 25 évesen, 1848 áprilisában lett Zemplén vármegye főispánja. Elítélése során különös súllyal esett latba részvétele a schwechati csatában, főispáni ténykedése és 1849. júniusi tárgyalása a szerb kormánnyal. HERMANN 1990.; KOZÁRI 2018. 34.

¹³ HERMANN 1990. 3.

¹⁴ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Deák nem a miniszterelnöki tisztséggel akarta összekötni, hanem egyénileg kívánta Andrássyra ruházni ezt a funkciót. HERMANN 1990. 84.

¹⁵ ANGYAL 1941. 37–38.

lándzsát.¹⁶ Hangsúlyozta, hogy a kiegyezés alkotói „nem könnyen felszedhető nomád sábornak tekintették a kiegyezést”, hanem általa a közjogi kérdéseket egyszer és mindenkorra akarták elintézni, hogy a birodalom két államának viszonya a következő nemzedékekben később alku tárgyát ne képezze. Andrassy szerint a közös hadsereg nem idegen intézmény, hanem a Monarchia, és azon belül Magyarország védelmezője.¹⁷

Andrassy közpolitikai szerepvállalása 1879-ben lényegében véget ért, amikor távozott a Monarchia közös külügyminiszteri posztjáról. A Ballhausplatz-ról való távozásakor már megkezdődött személyének *aristeiája*: ennek legszembetűnőbb stációja volt, amikor 1885-ben a korábbi budapesti Sugár utat róla nevezték el. Ennek első terve még 1877-re datálható,¹⁸ miután Weisz Bernát Ferenc fővárosi képviselő február elején indítvánnyal fordult a közgyűlés felé. Beadványát azonban elutasították.¹⁹ Weisz alapvetően amiatt javasolta az út-névváltoztatást, mert annak kiépítésében Andrassy jelentős szerepet töltött be,²⁰ ahogy 1885-ben olvashatjuk: „méltó, hogy a sugárút létesítésének érdemét a főváros legszebb útja a nevében viselje; de nem támogatjuk az Andrassy sugárút elnevezést”. Az ország egyik vezető vicclapja pedig így élcelődött: „Andrassy-út lesz a Sugár-út. Akár így, akár amúgy, *fényes* pályát jelent mind a kettő.”²¹ Ekkorra már körvonalazódott, hogy az út Városligetnél lévő végénél egy nagy központi tér kialakítására fog sor kerülni. Weisz 1877 és 1885 között újra és újra benyújtotta indítványát, amelyet a Fővárosi Közmunkák Tanácsa felé továbbítottak – miközben a képviselő buzgalmát már derűtség is kísérte a képviselők részéről.²² Lassú víz végül partot mos: az út átnevezéséről 1885. március 26-án hoztak döntést.²³ A közterület átnevezése kapcsán azonban meg kell állapítanunk, hogy a folyamat során Andrassy egyéb történelmi érdemeiről nem esett szó.

Andrassy temetése – a voloskai halott

Más volt a helyzet a kormányfő temetése kapcsán. Andrassy Gyula gróf 1890. február 18-án az abbáziai Voloscában meghalt – emiatt nevezték őt magyaros átírással „voloskai halottnak” is.²⁴ A dualizmus egyik legjelentősebb politikusaként a korábbi külügyminiszter halálhíre, majd temetése vezető cikkeket eredményezett az országos sajtóban. A gróf temetése két eseményből állt: először Budapesten kísérte gyászmenet a Keleti pályaudvarra földi maradványait, majd a tényleges temetésre családi, szűk körben, tóketerebesi birtokán került sor.²⁵ A miniszterelnök koporsója február

¹⁶ ANGYAL 1941. 78.

¹⁷ KOZÁRI 2018. 215.

¹⁸ Fővárosi Közmunkák Tanácsa. *Építő Ipar – Építő Művészet*, 1877/10. 193.

¹⁹ A főváros közgyűlésén. *Fővárosi Közlöny*, 1877/29. 150.; Rövid hírek. *Fővárosi Közlöny*, 1877/31. 159.

²⁰ Fővárosi ügyek. *Pesti Hírlap*, 1885. február 5. 2.

²¹ Apró hírek. *Borsszem Jankó*, 1885. április 5. 2.

²² Uo. 3–4.

²³ A fővárosi közmunkák tanácsából. *Budapesti Hírlap*, 1885. március 29. 11.

²⁴ A gyászmenet. *Budapesti Hírlap*, 1890. február 22. 4.

²⁵ MIHAJLOVICSNÉ LENGYEL 2015.

20-án érkezett a fővárosba vonattal, majd a Déli pályaudvarról a Magyar Tudományos Akadémia épületébe szállították azt. Itt ravatalozták fel a grófort, akit másnap 1890. február 21-én kísérték végső budapesti útjára. A helyszín kiválasztásában döntő szerepet játszott, hogy a volt kormányfőt a kultúra és tudomány egyik legfontosabb mecénásaként tartották számon, aki „a magyarságot, az európai kultúra legszélsőbb őrszemének tekintette Kelet felé, s így a magyar tudomány és művészet ápolását a nemzeti becsület követelményének érezte”.²⁶ Ekkor a sajtó már nem fukarkodott, hogy laudálja a grófort, a *Budapesti Hírlap* vezércikke például így fogalmazott: „Lehet-e ma eleget, lehet-e mást írni mostan, mint ami ő reá vonatkozik, ami őt dicsőíti? Az ő dicsőségével, az ő bánatával telvék a szívek, attól csordul ki hát az ajakunk. Fénye besugározta az egész hazánkat, bánata elborítja az összes hazafiakat. Vegye ki belőle mindenki részét, mert mindenki részese vala dicsőségének.”²⁷ Úgy látom, az utolsó gondolat az egyik kulcsa annak, hogy Andrassy helyét a magyar történeti emlékezetben elhelyezzük. Személye és politikája ekkorra egyértelműen a dualizmussal forrt egybe. Ezt igazolták vissza a Monarchia ciszlajtán felében írt beszámolók is, például a prágai *Narodny Listy*-ben a következők sorok jelentek meg: „...magyar szempontból Andrassy Gyula gróf a nagy hazafiak egyik legfényesb jelensége, ki a magyarságnak óriási szolgálatokat tett, oly nagyokat, hogy nekünk – szegény cseheknek – háromszáz évet kell visszalapozni történetünkben, míg egyetlen cseh mágnásra akadhatunk, hasonló érdeműre.”²⁸

Február 21-én Andrassy ravatalánál délben lerótta kegyeletét Erzsébet királyné, majd három órákor Ferenc József is megjelent az Akadémiánál – a gróf korábbi érdemeit minden korábbinál jobban jelezte ez a gesztus.²⁹ Világi részről egy gyászbeszéd hangzott el, amelyet Szilágyi József koronaőr tartott. Ez döntően Andrassy betegségére, valamint a veszteség nagyságára fókuszált. A szónok ugyanakkor kijelentette: „A történelem feladata lesz megírni elfogulatlanul életrajzát, méltányolni ténykedését, mely nemcsak hazánk és a Monarchia, hanem földrészünk politikai viszonyainak alakulására nem csekély befolyással volt.”³⁰ Andrassy koporsóját ezt követően a Keleti pályaudvarhoz szállították – így nagy figyelmet kapott, hogy a menet az Andrassy úton haladt el: „Láttuk már ünnepelni, gyászolni is a világnak ezt a legszebb avenüjét, de ma olyanak tetszett, mintha a réginel is nagyobb pompával akarna búcsúzni a halottól, aki neki életet adott!”³¹

Az Országgyűlés – közvetlen Andrassy halálát követően – elfogadta a lakonikus 1890. évi III. törvénycikket. *A gróf Andrassy Gyulának állítandó emlékről* című jogszabály mindössze két paragrafusból állt, amelyek kimondták, hogy 1. § Gróf Andrassy Gyulának a trón és a haza iránt szerzett érdemei elismerésül Budapes-

²⁶ ANGYAL 1941. 36. Andrassy több magyar festő képét szerezte meg, közöttük Zichy Mihály, Székely Bertalan, Mészöly Géza egyes képeit. Sikerült megvásárolnia Rembrandt ifjúkori önarcképét. MIHAJLOVICSNÉ LENGYEL 2015. 419. Andrassy ezzel megvetette a Szépművészeti Múzeum alapjait, amelyet lovas szobrának avatásának évében, 1906-ban adtak át.

²⁷ Andrassy és Tisza. *Budapesti Hírlap*, 1890. február 21. 1.

²⁸ A részvét. *Budapesti Hírlap*, 1890. február 21. 2.

²⁹ KOZÁRI 2018. 217.

³⁰ A gyászszertartás. *Budapesti Hírlap*, 1890. február 22. 3.

³¹ Uo. 2.

ten államköltségen emlék állítandó, valamint 2. § Ezen törvény végrehajtásával a ministerium [a kormány] bízatik meg.³² A törvény elfogadása világossá tette, hogy a dualizmus zenitjén a magyar politikai elit számára mit is jelentett Andrássy. A „szép akasztott” arisztokratában nem pusztán a magyar nemzet kiemelkedő politikusát tisztelték, hanem az európai jelentőségű államférfit is – különösen az 1878. évi berlini kongresszuson betöltött szerepe miatt.³³ A jogszabály magában hordozta annak lehetőségét, hogy az az Andrássy-kultusz keresztlevele is legyen, hiszen a volt miniszterelnök emlékeztetét állami szintre emelte.

Az Andrássy-szobor felállítása

A törvény elfogadását követően rögtön megkezdődtek az Andrássy-szobor felállításával kapcsolatos munkálatok, amelyek azonban végül több mint 16 évig húzódtak és az Országház téri emlékművet csak 1906. december 2-án adhatták át.³⁴

Már 1890-ben heves vitákat generált, hogy milyen formában örökítsék meg Andrássyt. Egy korabeli szellemes meglátás szerint míg Deák budapesti emlékművénél az volt a kérdés, hogy „a haza bölcsét” állva vagy ülve ábrázolják,³⁵ addig a volt miniszterelnök esetében a lovon vagy gyalog kérdése volt a meghatározó.³⁶ Tekintettel arra, hogy Budapesten ekkor még nem állt lovas szobor, jelentős érvek estek a latba e forma mellett, amelyet kezdettől fogva felkarolt és támogatott az Andrássy-család. A folyamatot gyorsította, hogy II. Vilmos német császár 1897. évi budapesti látogatása során hiányolta a szobrokat a magyar fővárosból, ennek hatására Ferenc József tíz szobrot adományozott a székesfővárosnak.³⁷

Hosszas pályázási folyamat után a korszak kultúrpolitikájának egyik legfőbb aktorának, Zala Györgynek tervét fogadta el a magyar állam. Jelentős társadalmi befolyása mellett Zala sikerét az is biztosította, hogy jó kapcsolatokat ápolt Andrássyval, aki több tervét is támogatta, illetve részben módosította is azokat. Ennek legfontosabb példája az aradi szabadságharc-emlékmű volt: 1886-ban maga a korábbi kormányfő javasolta a szobrásznak, hogy a ma is látható forma elegendő, nem szükséges az aradi tizenhármak szobrainak elkészítése. „Ne is csináljon többet, csak ezt s helyezze valami nagy obeliszk vagy piramis elé, melynek oldalain

³² <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=89000003.TV&targetdate=&printTitle=1890.%20%C3%A9vi%20III.%20t%C3%B6rv%C3%A9nyek&dbnum=77&referer=1000ev> (2022. május 31.)

³³ A kongresszuson Andrássy a Monarchia külügyminisztereként valóban fontos közvetítő szerepet töltött be az 1877–78. évi orosz–török háborút követő zűrzavaros balkáni helyzet rendezésében, és az európai erőegyensúlyt végzetes módon fenyegető orosz expanzió megfékezésében, még ha a magyar közvélekedés fel is nagyította ezt a szerepet. Itt jegyzem meg, hogy a berlini kongresszust követően magyar politikus *világpolitikai* jelentőségű szerepet csak egyszer, 1914-ben játszott. (Gróf Tisza István az ún. júliusi válság során.)

³⁴ A szobor felállításával kapcsolatban lásd: LIGETI 2015. Kritikái: KINCSES 2017. 283–284.; BORÓVI 2017.

³⁵ Erre a problematikára legújabban lásd: CIEGER 2017. 1257–1260.

³⁶ BORÓVI 2017, 65.

³⁷ LIBER 1934. 210.

lehet a tizenhárom tábornok képe csoportosítva. Magában ez is kifejezne mindent” – fogalmazott a gróf.³⁸

A lovasszobor elkészítésére során a kormány elsősorban a politikai, társadalmi szempontokat tartotta fontosnak, míg a szűkebb értelemben vett művészeti kérdések ezeknek rendelődtek alá. Több évig tartó viták kezdődtek a szobor helyéről, melynek során Zala minden követ megmozgatott, hogy ne az Országház melletti téren kapjon helyet az emlékmű. Az 1885. évi történetek hatására kezdetben az Andrassy úton képzelték el a szobrot. Szapáry Gyula miniszterelnök 1890. július 17-én levelet intézett Budapest vezetéséhez, amelyben arra tett javaslatot, hogy „a szóban levő emlékszobor azon az úton [a mai Andrassy úton] állíttassék fel, mely éppen az elhunyt nagy államférfiú kezdeményezésnek köszöni létrejöttét, s egyik maradandó emlékét képezi sokoldalú, sikerdús működésének”.³⁹ Végül azonban az Országház téri helyszín mellett döntöttek.

Zala György a korszak egyik vezető szobrászaként grandiózus tervvel állt elő, amelyhez – az 1867. évi koronázásra lovon érkező Andrassy mellett – történeti emlékezetének két fő stációját domborműként illesztette. Az egykorú beszámolók aláhúzták, hogy mindkét jelenetet sikerült úgy megkomponálni, hogy Andrassy központi szerepet játszik és mégsem sérül a történelmi hűség: a berlini kongresszuson a fő alak Bismarck, akinek az osztrák–magyar külügyminiszter mond valamit, és erre figyelnek az európai diplomaták.⁴⁰ Ferenc József megkoronázásánál pedig azt a pillanatot örökítette meg a művész, amikor Simor János hercegprímás és a nádori jogkört betöltő Andrassy az uralkodó fejére helyezik a Szent Koronát. A dombormű centrumában térdelő királyt ugyanakkor szinte elrejtí az érsek és Andrassy. Sokkal hangsúlyosabb a bal oldalon Erzsébet királyné alakja, valamint Deáké – miközben a „haza bölcse” valójában részt sem vett a szertartáson.

Az értékelő bizottság még 1904 januárjában kiemelte a „művészi koncepció azon helyes megoldását, hogy úgy sikerült a művésznek gróf Andrassynak a 20 főből álló csoport főalakjává kiképezni, hogy emellett a többi alak perspektívájának hatása sem szenved”.⁴¹ Szintén pozitív visszhangot váltott ki Andrassy lovas alakjának megformálása, valamint arcának élethű ábrázolása: a miniszterelnök özvegye kijelentette, hogy ez az általa ismert legpontosabb Andrassy-képmás.⁴² A volt miniszterelnök-diplomata attribútumát azzal kívánták hangsúlyozni, hogy Andrassyt fedetlen fővel ábrázolták.⁴³

A II. Wekerle-kormány (1906–1910) – amely a dualista időszak egyetlen koalíciós kormánya volt – fontos belpolitikai sikert ért el a ceremóniával: az ország politikai vezetői félretették a szokásos torzsalkodásokat, és a ’48-as és ’67-es nézetek

³⁸ Szücs 1999. 108.

³⁹ Budapest Főváros Levéltára, IV. 1407. b. III/2493/90. ME 2263/1890.

⁴⁰ A dombormű készítése során a minta Anton von Werner közismert festménye volt.

⁴¹ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Miniszterelnökség, K 26. 666. doboz, XXX. tétel, 234.

⁴² Borbás 1999. 40.

⁴³ A berlini kongresszus. Zala György domborműve gróf Andrassy Gyula szobrán. *Vasárnapi Ujság*, 1904/49. 832.

egy pillanat erejéig nem egymást kioltó, hanem komplementer erőkké változtak. Míg Rákóczi hamvainak hazahozatala elsődlegesen a '48-as tábor számára jelentett különösen nagy eredményt, addig Andrásy szobrának felavatása a '67-esek számára volt kedvesebb; azonban mivel mindkét történelmi személyiség integrálni tudta a magyar közvéleményt, mindkét ceremónia meghatározó szerepet töltött be a kor emlékezetpolitikájában.

Az emlékmű átadásával Budapest harmadik lovasszobra készült el, jóllehet Andrásy szobra eredetileg a főváros első effajta emlékműve lett volna,⁴⁴ azonban a tizenhat évig húzódó megvalósítás révén Savoyai Jenő és Szent István várbeli emlékművei megelőzték azt. Mi több, a szobor elkészültének elhúzódása azt is eredményezte, hogy a Wenckheim Béla báró, volt miniszterelnökről készített lovas szobor is „megelőzte” Andrásyét, igaz, előbbit Kisbéren állították fel.⁴⁵

Az avatás

Az 1906. december 2-i ünnepségen, amely vasárnapra esett, az uralkodó dinasztia részéről a király mellett megjelent Frigyes főherceg (a későbbi cs. és kir. főparancsnok) és József Ágost főherceg. A ceremóniára természetesen az Andrásy-család tagjait is meghívták, sőt, a helyzet pikantériájaként a második Wekerle-kormány belügyminisztere, ifj. Andrásy Gyula, a kabinet tagjaként vehetett részt az ünnepségen. Az avatási ceremónia rangját természetesen Ferenc József részvétele mutatta a leghívebben: a sors különös játékként az ünnepségre uralkodásának – vagyis császári trónra lépésének! – 58. évfordulóján került sor.⁴⁶ Mindez jól jelezte, hogy a „szép akasztott” emlékművének felavatása sem múlhatott el a dualista Monarchiát oly annyira jellemző antagonisztikus folyamatoktól.

Andrásy történelmi emlékezetének döntő fontosságú lenyomata volt Széll Kálmán korábbi miniszterelnök ünnepi szónoklata. A volt kormányfő igen ügyesen alapvetően a királyához hű, hazafi Andrásy alakját idézte fel beszédében. Kijelentette, hogy „a hálás nemzet állítá e szobrot, hogy késő nemzedékek előtt is nagyságát hirdesse annak a férfiúnak, akinek tüneményes alakja Magyarország történelmének egyik legfényesebb lapját fogja mindenkoron értékesíteni”. Széll megemlítette Andrásy 1861. május 23-i országgyűlési szónoklatát, amikor utóbbi kijelentette: „Szentcsített törvényes jogainkat; se többet, se kevesebbet. Többet nem kívánhatunk, kevesebbet el nem fogadhatunk.” Az 1906-os beszédében Széll tudatosan hosszán taglalta Deák és Andrásy politikai kapcsolatait, ezen szövegrészletet érdemes hosszabban idézni: „1865-ben Deák Ferenc húsvéti szózatában⁴⁷ a királyhoz és a nemzethez fordult. A nemzetben az az öntudat kezdett ébredni, hogy a jogfolytonosságnak s az alkotmányoknak helyreállítása után az ellentéteket ki kell egyenlíteni és Magyarország

⁴⁴ A berlini kongresszus. *Vasárnapi Újság*, 1904/49. 832.

⁴⁵ Borovi 2017. 65.

⁴⁶ A korabeli dokumentumokban nem találtam nyomát annak, hogy volt-e szándékosság ebben az időzítésben. Mindazonáltal a sajtó és a hivatalos közlemények nem hangoztatták ezt a tény.

⁴⁷ Deák Ferenc *Pesti Napló*ban 1865. április 16-án megjelent húsvéti cikkéről van szó, amely a kiegészítés alapjául szolgált.

önállóságával összhangban rendezni kell... A kiegyezés előkészítése Deák Ferenc nagy koncepciója alapján összeforrasztotta ezt a két nagy embert közös, együttes munkában. Felséged szíve fölkereste a nemzet szívét. Király és nemzet megértették egymást. A kiegyenlítés létrejött. Deák Ferenc indítványára az országgyűlés egyhangú lelkesedéssel Andrassy Gyulát választotta meg, hogy az ország nevében tegye fel a király felkent fejére Szent István koronáját. És mily dicsfényvel övezte körül Andrassy Gyulát a nemzet és a király bizalmának lélekemelő egyesülése, midőn felséged kijelenteni méltóztatott, hogy: »Andrassy Gyulánál, tulajdonságainál fogva, alkalmasabbat és bizalomra érdemesebbet nem választhattak volna.«

Az ország lelkesedése, örömmámora közepette zajlott le a koronázás ünnepe. Következett a kiegyezés végrehajtásának és a magyar állam újjáalakításának nagy munkája... Deák Ferenc providenciális [előrelátó] férfinak nevezte gróf Andrassy Gyulát. Felséged bizalma őt állította a kormányzat élére, őt, akinél a reá váró nagy feladatra hivatottabb nem volt. Az ő államférfi nagy tulajdonságai, az ő széles látóköre, az ellentétek kiegyenlítésének nagy művészete, az ő lángelméje, éles látása és alkotó ereje vezette sikerre ezt az óriási munkát.

Felséged bizalma nemsokára a külügyek vezetésére szólítá. Itt, ebben a széles körben fejtette ki csodás ereje, nagy és fényes államférfi tehetsége legjavát... Új irányzatokat jelölt ki Nyugat és Kelet felé való nemzetközi viszonyainkban. Az ő nagy politikai gondolata volt: benső viszony a Nyugat szomszédos nagy államával és Kelet felé a keleti népek önállósága és minden beavatkozástól mentes szabad fejlődése. Helyreállította a két államból álló Osztrák–Magyar Monarchiának azt a tekintélyét és állását, amely múltjánál és súlyánál fogva megillette...

Eszményi, tüneményes alakja volt ő közéletünknek. Nagy szelleme a zsenialitás isteni lángjával egyesítette a mély ítélőtehetséget, a nagy államférfiaknak ezt a nagy adományát és igazi ismérvét. Lángelméje az eszmék káprázatosán ragyogó fénysugarait szórta; ítélőtehetségét még sem vesztegette meg saját eszméinek gazdagsága és vakító fénye sem. Az életet mindig a maga valóságában, az igazságot a maga tisztaságában látta. Gyakorlati érzékét, amely a lehetőséggel és a fennálló viszonyokkal mindig eleve számolt, sohasem veszítette el. Abból az erős agyból, amelynek fegyelmzettisége szinte az óramű pontosságára emlékeztetett, gondolatai oly tisztán folytak, amint a forrás vizének csörgedezik kristálytisza gyöngye. A legszövevényesebb kérdésekhez is meg tudta találni a kulcsot, mint senki más. Megállapodni csak alapos, érett, néha hosszas megfontolás után állapodott meg, de ha határozott, nem ismert sem akadályt, sem nehézséget; tántoríthatatlanul haladt a kitűzött cél felé, amelyet éles szeme messze távolban is tisztán látott...

Az ő környezetében mindenki érezte, hogy van egy erős ember, aki nemcsak vezet, de véd és oltalmaz. Jelleme tiszta, mint a színarany és erős, mint a sziklafal. Egész lénye csupa nemesség. Lelke csupa tartalom, eszméi mind egy-egy nagy koncepció. Ragyogó elméje fényt is, meleget is árasztott egyszerre, mint a napnak sugara: elméje fénycsípei mindig nagy, messze tekintő szempontokból megvilágította a kérdést, úgy, hogy tisztán látta mindenki, mélységes érvelése meggyőződést érlelt és akit meggyőzött, fel is melegítette, el is bővölte egyszersmind. Politikája egyenes és igaz, nyílt és becsületos volt, mint egész lénye. Adott szava akár az írott szerződés. S aki a legnagyobb európai nemzetek legnagyobb államférfiaival együtt működött

a világot érdeklő nagy kérdésekben: agyának minden gondolatában, szívének minden dobbanásában magyar volt és magyar maradt, aki hazáját szerette mindenek felett. Bizalom és elismerés kísérte őt a haza határain túl is. Bámulták őt és irigyelték tőlünk. Elismerés és meleg rokonszenv vette körül Ausztriában is. Az európai közvélemény a század egyik legeszményibb, legszebb alakjának, egyik legzseniálisabb, legtöbb sikert aratott államférfinak tartotta...

Mindvégig a király és a nemzet bizalma kísérte őt. Ezt a nagy kincset arra használta, hogy királya és nemzete között a bizalmat erősítse. E bizalomnak aranyfonala nem szakadt meg akkor sem, amidőn a hatalom polcáról lelépett. Alkotásai messze túlélték. Mi érbe véstük emlékezetét; de ő maga önmagának »monumentum exegit aere perennius«. ⁴⁸ Megadatott neki, hogy bepillantathatott a halhatatlanságba; mert nem hal meg az, akinek áldott emléke nemzete szívében él. Idehelyeztük e szobrot, a szőke Duna ringó habjai mellé, e gyönyörű helyére annak a fővárosnak, melyet ő annyira szeretett szépnak és nagyknak látni... Éljen hát örökkön örökké Andrassy Gyula szelleme minden magyar ember szívében, amint áldott emléke ki nem vész, amíg a négyes folyam és a hármás bérc között magyar ember lakik. Engedje meg Felséged, hogy hulljon le a lepel! ⁴⁹

A mintegy félórás ünnepi beszéd nem fukarkodott az Andrassy személyével kapcsolatos jelzőkben. Széll klasszikus *aristeiát* mondott el: a gróf történelmi érdemeit úgy foglalta össze, hogy abban a királyt nem sértette meg. Ennek megfelelően a '48/49-es idők Andrassyjáról szinte említést sem tett. A korábbi kormányfő és pénzügyminiszter természetesen felidézte Andrassy diplomáciai eredményeit, ám még hangsúlyosabban említette, hogy a volt miniszterelnök és külügyminiszter kiváló hazafi volt, aki számára a hazaszeretet mindennél fontosabb volt. ⁵⁰ Hangsúlyosan kötötte össze 1867 Andrassyjának királyhűségét és hazafiságát – egyúttal ezzel definiálva a kiegyezés támogatóinak nemzeti elkötelezettségét. Ezért történik többszöri nyomatékos utalás Deákra is.

Andrassy-kultusz?

A gróf történelmi emlékezetének vitathatatlan módon legfontosabb sarokkövévé vált budapesti lovas szobrának felavatása, amely egyszersmind a dualista időszak emlékezetpolitikájának fontos stációja lett. Ám mint az eddigiekből is láthattuk, ez a tisztelet inkább a dualizmus rendszerének dicséretévé alakult és nem annyira Andrassy *személyéhez* kötődött. Mindezt talán magyarázza, hogy illendő volt hallgatni a magyar szabadságharcban betöltött szerepéről, jelképes kivégzéséről, így szükségszerűen hiányossá vált a róla szóló emlékezet is. Horánszky Nándor gondolatát felhasználva kijelenthető, hogy „valamely személy kultuszának kialakulása, megerősödése függ tehát külső körülményektől, ideológiai hatásoktól, különféle tényezőktől, feltételektől és az adott ország társadalmi berendezkedésétől is. Nevezetesen,

⁴⁸ Ércnél maradandóbb művet állított magának. Széll Horatius híres szentenciáját – némileg módosított formában – alkalmazta. Horatius, *Carmina* III. 30.

⁴⁹ Az Andrassy-szobor leleplezése. *Pesti Hírlap*, 1906. december 3. 3–4.

⁵⁰ Uo. 4.

hogy az adott korszak ideológiája engedi-e kibontakozni azt. Továbbá, hogy érték-
elviségről vagy azt relativizáló, netán elvető felfogásról van-e szó. Az ezekre adott
válaszoktól is függ, hogy a kultusz érvényesülhet-e, és ha igen, miképpen”.⁵¹

Összességében is megállapítható, hogy a dualista kor magyar közvéleménye
par excellence Deákot tartotta a kiegyezés atyjának, ezzel együtt a haza bölcsének.
1908 őszén például így írtak az Andrassy–Deák relációról: „Hisz Deák Ferencnek
hazafias érdemeit úgylis lépten-nyomon a történeti igazság rovására kisebbítik, elho-
mályosítják. Deák Ferencnek legbensőbb, legrégebb politikai tábori törzskarához a
következők tartoztak: Eötvös József báró, Kemény Zsigmond báró, Lónyay Meny-
hért, Csengery Antal, Horváth Boldizsár. Idősb Andrassy Gyula gróf csak később
került, vonatott be a szűkebb törzskarba, akkor, midőn már némi remény lehetett az
alkotmány helyreállítására, akkor, midőn Deák Ferenc – saját maga miniszterelnök
nem óhajtván lenni – őt művének kormányzati végrehajtására, vagyis leendő magyar
miniszterelnökül kiszemelte, jelölte és forszírozta... Bár ifjabb Andrassy Gyula gró-
fot némelyek úgy szerepeltetik, mint aki családi örökség révén tetszés szerint sza-
badon diszponálhat Deák művével, mégis tisztelettel ismételnem kell, hogy téved.
Disztingváljunk... idősb Andrassy Gyula gróf kormányzati végrehajtója, életbelép-
tetője volt Deák Ferenc művének, de a 67-iki alkotás, a kiegyezés a Habsburgokkal,
Ausztriával, kizárólag Deák Ferencnek nagy műve! Ebben Deák Ferenc senkivel
sem osztozik, ez a mű kizárólag az ő nevéhez fűződik.”⁵²

Andrassy történeti emlékezetének csúcspontját 1906 decemberéhez köthetjük.
A gróf reputációja azonban hamarosan jelentősen gyengült: emlékművét 1919
tavaszán maga Zala György alakította a munka templomává. Jóllehet a szobrot a
proletárdiktatúra bukása után helyreállították, Andrassy történeti emlékezte a
dualizmus kritikája folytán megkopott. Ebben jelentős szerepe volt, hogy nevéhez
volt köthető 1879-ben a központi hatalmak szövetségi rendszere, amelynek bukása
végeredményben a történeti Magyarország végét eredményezte. Andrassy emlékét
ugyanakkor számos településen „utcanév és emlékjel őrizte. 1909 szeptemberében
Tiszadobon állítottak tiszteletére – mint a Tisza-szabályozás egyik nagyformátumú
szervezőjének – emléket. Az Andrassy iránti tiszteletet idéző emléktáblák közül
egykori iskolája, a piaristák sátoraljaújhelyi gimnáziuma falát díszítő márványtábla
figyelemre méltó: »Fidelitate et fortitudine. Id. Andrassy Gyula gróf miniszterelnök
és külügyminiszter intézetünk nagynevű tanítványa (1830–1832) emlékére kegye-
lettel a Reálgimnázium VIII. osztálya. 1935. május 30.« – olvasható a nagy előd
halálának 45. évfordulója tiszteletére elhelyezett emléken.”⁵³

Andrassy lovas szobra a Horthy-korszak folyamán a Kossuth téri Rákóczi szobor
tervezése, majd felállítása kapcsán került az érdeklődés fókuszába. Genthon István
értékelése szerint „a ló és lovas viszonyának kiegyensúlyozott és harmonikusan meg-
oldásával ma is példaképe lehet lovasszobrot mintázó plasztikusainak”.⁵⁴ Értelem-
szerűen felkeltette többek érdeklődését, hogy a két lovas alakja épp az ellentétes

⁵¹ HORÁNSZKY 2010. 54.

⁵² Id. KÉRY Gyula: Deák és Andrassy. *Az Újság*, 1908. október 27. 4.

⁵³ MIHAJLOVICSNÉ 2015. 420.

⁵⁴ Idézi: KINCSES 2021. 32.

irányba nézett. „Ha tréfálni volna kedvünk, azt mondhatnók, hogy a gyanútlan idegen közlekedési útmutatásnak fogja tartani ezt a csoportosítást... A lovas Rákóczi-val majdnem egyvonalban állna a lovas Andrassy Gyula. Mindketten lovagolnak – csak ellenkező irányba. Hogy a szétlovagló nemzeti nagyok egymás közelében milyen groteszken hatnának, azt az illetékesek is megérezték.”⁵⁵

1945 után Andrassy kikerült a kanonizált történeti alakok közül. Kossuth téri szobrát annak ellenére, hogy helyrehozhatatlan károk nem érték a második világháborúban, elbontották. Sztálin 70. születésnapja alkalmából, 1949 decemberében az Andrassy út elnevezése is megváltozott, az a bolsevik „generalisszimusz” nevét vette fel. A kor magyar sajtója a köztér eredeti elnevezése kapcsán „a kapitalista múlttól, valamint a munkásmozgalom itteni áldozatairól” emlékezett meg, rámutatva, hogy „...megváltozott a világ arca. A munkáskönny és munkavér felszáradt azóta az Andrassy-út burkolatáról, a sebek behegedtek, de az emléket nem mossza el soha az idő”.⁵⁶ Sztálin nevét 1956 októbere *in facto* elmosta, de Andrassy történeti emlékezetét jellemzi, hogy a köztér nem kaphatta vissza a gróf nevét, így az Magyar Ifjúság útja lett. A bolsevik restauráció után, 1957 kora nyarán Népköztársaság útjának „keresztelték” át az utat, és az eredeti név helyreállításáig egészen 1990-ig várni kellett.

2002-ben róla nevezték a főváros új, német nyelvű egyetemét, ahol – a névadó politikai egyéniségének megfelelően – olyan szakemberek és vezetők képzése zajlik, „akik ismerik a kelet-közép-európai régió sajátosságait, múltját és jelenét”.⁵⁷ 2016-ban – a Kossuth tér 1944. évi állapotra való rekonstrukciója során – újraépítették Andrassy lovas szobrát. Mindennek ellenére a főnemes teljes történeti rehabilitációja a mai napig nem történt meg – a kiegyezéstől eltelt több mint 150 év következményeként már elképzelhető, hogy erre nem is kerülhet sor.

Ifjabb Andrassy gróf alakja

Az 1861-ban született ifj. Andrassy Gyula is viszonylag fiatalon már rangos beosztást töltött be: 1894-ben a király személye körüli miniszteri kinevezést nyerte el, amelyben jelentős szerepet játszott az uralkodóval való kölcsönös ismeretsége. Az 1890-es évek egyházpolitikai kérdései megoldásában sikeresen vett részt. Az első Wekerle-kormány lemondásával Andrassy időlegesen visszavonult és csak a tudománynak szentelte idejét.⁵⁸ A következő, 1905–1906. évi belpolitikai krízis idején Ferenc József bizalmasaként foglalhatta el a belügyminiszteri tárcát, miután a második Wekerle-kormány megalakult 1906-ban. Ez a poszt a koalíciós kormány egyik legfontosabb beosztása volt, hiszen napirenden volt, hogy akár fegyveres harc is kibontakozik a két birodalomfél között. Belügyminiszteri időszakában egy ízben így fogalmazott: „Rendíthetlen [!] meggyőződése, hogy Magyarország életének békés

⁵⁵ Idézi: KINCSES 2003. 287.

⁵⁶ MERLY István: Egy pesti sugárút hőskorából. *Világosság*, 1949. december 22. 7.

⁵⁷ MIHAJLOVICSNÉ LENGYEL 2015. 420.

⁵⁸ KARDOS 1994. 299.

kialakulása csakis akkor lehetséges, ha szilárdan ragaszkodunk ahhoz az alaphoz, melyet atyám Deák Ferencsel együtt épített.”⁵⁹

Ferenc József 1916. novemberi halála után az ifjú IV. Károly is nagy mértékben támaszkodott Andrássyra. Felmerült a gróf miniszterelnöki kinevezése is, amikor Tiszát Károly leváltotta. 1918 októberére Andrássy IV. Károly egyik legfontosabb bizalmasává lépett elő. Október 11-én az uralkodó Andrássyt Svájcba küldte tárgyalni.⁶⁰ Két héttel később a császár és király közös külügyminiszterré nevezte ki a grófot, aki így végleg édesapja nyomdokaiba lépett – más kérdés, hogy nagyon más lett a Monarchia helyzete az eltelt 47 év során... Andrássy hiába próbálta megmenteni egy méltányos békével a dualista államot, kísérletei kudarcba fulladtak. Utólagos ismereteink birtokában már kijelenthető, hogy amennyiben a gróf hamarabb foglalhatta volna el apja ballhausplatzi székét, talán meg lehetett volna előzni az önálló nemzeti tanácsok önállóságra való törekvését.⁶¹ A feltartóztatathatatlannal növekvő káoszt a külügyminiszter minden erejével próbálta megakadályozni, amit jól szimbolizált 1918. október 30-ának estéje, amikor a tárcavezető megpróbálta lecsillapítani a lázongó bécsi polgárságot. Károly béketörekvéseire hivatkozott és kijelentette: „éljen a békefejedelem, s éljen a vitéz osztrák nép”. Erre ez a válasz érkezett: „Le Andrássyval; éljen a köztársaság, le a császárral!”⁶²

A Monarchia haláltusája idején a gróf a császár és király hű támogatójának bizonyult, és mereven elutasította unokahúga férjének, Károlyi Mihály grófnak egyre radikalizálódó politikáját. Jelentős szerepe volt a király uralkodói jogait felfüggesztő ügynevezett *Eckartsau* nyilatkozat megfogalmazásában, amelyben Károly hazánk államformájának a meghatározását népszavazáshoz kötötte. 1920-ban jelent meg Andrássy *A királykérdés jogi szempontból* című munkája, amelyben közjogi, jogtörténeti és történeti érvekkel igazolta, hogy az ország törvényes királlyal rendelkezik és van legitim öröklési rendje. Az 1867-es törvénykezésre is hivatkozva megállapította, hogy a megkoronázott király csak akkor szűnik meg király lenni, ha lemondott és a törvényhozás ezt tudomásul vette. Úgy tartotta – és ebben a hazai legitimisták is osztották véleményét –, hogy a király *Eckartsau* nyilatkozatában nem mondott le, hiszen a király magánemberként adta nyilatkozatát magánembereknek, akik önként vállalkoztak közvetítésre Károlyi és a király között.

Ifj. Andrássy Gyula gróf valójában soha nem tudott kilépni atyja árnyékából – ezt a helyzetet egy Mikszáth-anekdota mutatja talán legjobban: „Andrássy Gyula harmincéves volt, mikor, 1890-ben, nagy édesapja meghalt, de még tíz év múlva, a század fordulóján és beavatottabb politikai újságírók sem sokat tudtak róla. Egy anekdota járta akkor a két Andrássy-fiúról, Tivadarról, az öregebbikről és Gyuláról, a kisebbikről... egy szabadelvűpárti honatya azt erősítette volna Mikszáth Kálmán előtt, hogy a Tivadar, hát az nem valami különös tehetség, de a Gyula, az egyenesen zseniális. Mire Mikszáth előszedte volna noteszkönyvét s kis ceruzáját,

⁵⁹ Lásd az 52. jegyzetet!

⁶⁰ ANDRÁSSY 2019. 212.

⁶¹ JESZENSZKY 2016. 150.

⁶² LIGETI 2017. 142.

hogy: »mond csak még egyszer, melyik a zseniális? Hadd íróm fel, mert mindig elfelejtem.«⁶³

Ifj. Andrassy Gyula grófot 1929. június 14-én helyezték végső nyugalomra Polgárdiban. A temetésről szóló beszámolók alapvetően a szertartásra fókuszáltak, kiemelték, hogy Zita királyné és Ottó főherceg is küldött koszorút.⁶⁴ Politikai tevékenységét, jelentőségét csak röviden mutatták be, és atyja örökségét hangsúlyozták, például „Pénteken délben fél egykor a polgárdi park dombján a friss sírhantón kis fakereszt hirdeti, hogy a nagy Andrassy Gyula nagy fia – csak volt.”⁶⁵

Andrassy történeti emlékezetének talán legfontosabb kompendiuma Apponyi Albert 1930-ban elmondott emlékbeszéde volt. A „nemzet védőügyvédje” megállapította, hogy Andrassy „életének negatív tragikumja abban állott, hogy sohasem érvényesíthette képességeit forrón szeretett hazájának megmentésére, bár tudatában volt annak, hogy e képességekkel rendelkezik, tehát jogosan, sőt kötelességszerűen törekedett arra, hogy azokat felhasználhassa.”⁶⁶ Apponyi emellett rámutatott, hogy a gróf történeti emlékezetét sajátosan befolyásolta halála: „Alig terjedt el Andrassy halálának híre, a köztudatban újra megjelent élő nagyságának képe. A színpalak összedőltek és a valóság állott a nemzet előtt. Oly hirtelen, oly váratlan volt ez a halál, hogy nem volt sem idő, sem lehetőség vele szemben valamely állásfoglalást tudatosan megállapítani: a hatás a nemzetre teljesen spontán volt és a maga őszinteségében nyilvánult a fájdalom, a megdöbbenés, a megbecsülés, ismét későn! A történelem nagyjai közül sokaknak ez a fátuma – vagy talán a nemzeteké? Több a koporsó, amely reményeket és lehetőségeket, mint amennyi teljesítményeket zár magába.”⁶⁷

Andrassy halálának 5. évfordulóján, 1934-ben Sigray Antal tartott emlékbeszédet. A legitimista politikus kijelentette, hogy Andrassy történeti rehabilitálása még nem történt meg, emellett kiemelte az elhunyt gróf eszmei hagyatékát. A szónok „sorban felsorakoztatta mindazokat a szónoki és irodalmi megnyilatkozásokat, amelyek egy igazabb, méltányosabb Andrassy-kultusznak útját törték. Mindenekelőtt Apponyi Albert gróf két beszédét, aki azok gyönyörű megokolása után méltán mondhatta, hogy mindazon emberek között, akikkel hosszú emberi élete alatt találkozott, akiket közléről megismerhetett, egy sem volt nagyobb ifjabb Andrassy Gyula grófnál. A történetpolitikai értékelésnek ugyanezt a hódolatát róta le Zichy János gróf is.”⁶⁸

Ifjabb Andrassy gróf esetében egyértelműen látszik, hogy atyjának öröksége súlyos teherként nyomta történeti emlékezetét. Mindennek megfelelően és apjától eltérően egyértelműbb módon ifj. Andrassy Gyula esetében sem beszélhetünk kultusz-képzésről. Bár az I. világháború időszakában vitathatatlan módon benne volt a dualista állam legszűkebb politikai elitjében, legitimista állásfoglalása az 1920-as évek közepére marginalizálta személyét. Míg a dualizmus időszakában Tisza-

⁶³ IGNOTUS: Andrassy élete és halála. *Nyugat*, 1929/13. 1.

⁶⁴ DERNŐI KOVÁCS László: Absolve, Domine. Eltemették Polgárdiban gróf Andrassy Gyulát. *Pesti Napló*, 1929. június 15. 9.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ APPONYI 1930. 13.

⁶⁷ APPONYI 1930. 15–16.

⁶⁸ Sigray Antal gróf emlékbeszéde ifj. Andrassy Gyuláról. *Magyarság*, 1934. június 12. 7.

Apponyi–Andrássy triumvirátusról beszélhetünk, addig történeti emlékezetük radikálisan eltérően alakult a Horthy-korszak folyamán. Berzeviczy Albert minderről így vélekedett: „Ami a posztumusz Andrássy-kultuszt illeti, attól én – őszintén megvallva – nem félek; ezek próbálkozások, amelyek nagyon csekély eredményre fognak vezetni. Akinek életében nem sikerült híveket szereznie (tudvalevőleg soha egy kerület kétszer nem választotta képviselővé), annak halála után még kevésbé lesznek hívei. Ezen kívül Andrássy a legmesterségesebb bengáliai világításban sem fog soha a Tisza István vértanúi dicsfényével mérkőzhetni.”⁶⁹ Ez utóbbi megállapítás fontos tanulságokat hordoz, hiszen a Horthy-korszak számára Tisza István alakja egyértelműen fontosabb volt, mint Andrássy – gondoljunk csak a Kossuth téren felállított monumentális Tisza-emlékműre. Tekintettel arra, hogy Tisza és Andrássy gyakori vitába keveredtek az I. világháború folyamán és Andrássy külpolitikai tevékenysége nem tudta megakadályozni az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlását, mindezen tények a dualista állam utolsó közös külügyminiszterének kevésbé fontos értékelését hordozták magukban.

Idősebb és ifjabb Andrássy Gyula grófok szerepét és helyét a történeti emlékezetben jól megvilágítják a róluk készített, illetve róluk is szóló filmalkotások is. Idősebb Andrássy Gyula gróf esetében elsődlegesen az Erzsébet királynéről szóló filmek jöhetnek ebből a szempontból számításba, ahol a főnemes a magyar kiegyezés megkötésének egyik legfontosabb alakjaként tűnik fel, de elsődlegesen nem politikai érdemei, hanem az uralkodóhoz fűződő bizalmi viszonya miatt.⁷⁰ Némileg a sors iróniája, hogy idősebb Andrássy Gyula gróf ma elsődlegesen nem saját politikai teljesítménye folytán, hanem Erzsébet királyné kapcsán ismert a szélesebb közvélemény előtt. Ebben persze az is szerepet játszott, hogy a miniszterelnök jelentékeny szerepet játszott az Erzsébet-kultusz hazai létrejöttében és „személye a kultusz életre hívásának több mozzanatában is meghatározó volt. Az általa közvetíteni kívánt identitás megerősítésének eszközeként vált ugyanis általánosan elfogadottá az új Erzsébet-kép is. Erzsébet kultuszának hivatalossá tétele/kanonizálása Andrássy miniszterelnökének első fázisában valósult meg, kiteljesedése pedig külügyminiszterségének időszakára, tehát az 1870-es évekre tehető”.⁷¹

Ifjabb Andrássy Gyula egyetlen fontos történeti filmben jelenik meg, mégpedig Kovács András *A vörös grófnő* című, 1985-ös alkotásában. A gróf unokahúga, Andrássy Katinka életéről szóló alkotásban, amely egyszerűen a késő Kádár-kor Károlyi-apológetikai kompendiumának is tekinthető, a legitimista politikus pipogya, gyenge személyként jelent meg a filmvászonon, aki „régirend” reakcióját képviseli.

Összegezve tanulmányom állításait megállapítható, hogy jöllehet idősebb és ifjabb Andrássy Gyula grófok történeti emlékezete nem része a magyar emlékeztörténeti kánonnak, az mégis fontos adalékokkal szolgál mind a dualizmus, mind a Horthy-korszak, mind pedig az 1945 utáni korszak eszmetörténeti vizsgálataihoz. Kijelenthető, hogy esetükben nem beszélhetünk kultuszról, ugyanakkor történeti emlékezetük fontos tanulságokkal szolgált a későbbi nemzedékek számára, ezért

⁶⁹ Berzeviczy Albert levele Horánszky Lajosnak, 1933. augusztus 18. Idézi: HORÁNSZKY 2010. 62.

⁷⁰ Iskolapéldája ennek Ernst Marischka 1955–1957-ben készített Sissi-trilógiája.

⁷¹ VÉR 2016. 93.

méltónak és érdemesnek látom, hogy ezeket a szempontokat, különösen idősebb Andrassy Gyula gróf születésének bicentenáriuma alkalmából végiggondoljuk, a két történeti Andrassy szerepét megfelelő kontextusban elemezzük és a történelem iránt érdeklődő közvélemény számára hitelesen ábrázoljuk.

BIBLIOGRÁFIA

- ANDRÁSSY 2019. Ifjabb ANDRÁSSY Gyula gróf: *Diplomácia és világháború*. Szépműves, Budapest, 2019.
- ANGYAL 1941. ANGYAL Dávid: *Gróf Andrassy Gyula*. MTA, Budapest, 1941.
- APPONYI 1930. Gróf APPONYI Albert: *Ifj. Andrassy Gyula történeti emlékezete*. MTA, Budapest, 1930.
- BERTÉNYI 2014. BERTÉNYI Iván: Állt 37 évet. Werbőczy István budapesti szobra. *Történelmi Szemle*, 2014/2. 203–230.
- BLÉNESI 2003. BLÉNESI Éva: Felébresztett történelem. In: *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és identitás témaköréből*. II. kötet. Szerk. KOVÁCS Nóra – SZARKA László. Akadémiai, Budapest, 2003. 219–233.
- BORBÁS 1999. BORBÁS György: *A millennium szobrása, Zala György (1858–1937)*. Kosuth, Budapest, 1999.
- BOROVI 2017. BOROVI Dániel: Lovon vagy gyalog? Az Andrassy-emlékmű felállítása és bontása a források tükrében. *Aetas*, 2017/4. 63–91.
- BURKE 2001. Peter BURKE: A történelem mint társadalmi emlékezet. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*, 2001/1. 3–21.
- CIEGER 2017. CIEGER András: Deák Ferenc írásban és képen. Miként ábrázolható a kiegészítés? *Századok*, 2017/6. 1247–1268.
- FARKAS 1996. FARKAS Zoltán: Historia est magistra vitae. *Antik tanulmányok*, 1996/1–2. 195–197.
- GÓZSY – DÉVÉNYI 2001. GÓZSY Zoltán – DÉVÉNYI Anna: *A történelem tanításának tartalmi és módszertani változásai*. PTE, Pécs, 2001.
- HAJNÁDY 2006. HAJNÁDY Zoltán: A kultúra mint emlékezet. *Debreceni Szemle*, 2006/4. 484–498.
- HERMANN 1990. HERMANN Róbert: „A szép akasztott.” Andrassy Gyula 1848/49-es szerepéről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1990/4. 3–54.
- HORÁNSZKY 2010. HORÁNSZKY Nándor: A Tisza-kultusz néhány jellegzetessége. Megnyilatkozási formák, elemzési szempontok. *Trianoi Szemle*, 2010/3. 53–64.
- JESZENSZKY 2016. JESZENSZKY Géza: Ifj. Andrassy Gyula kísérletei a békére és a Monarchia megmentésére. In: *Ifj. Andrassy Gyula gróf és az I. világháború. Konferencia-kiadvány*. Szerk. SZEILER Erika. Ifj. gróf Andrassy Gyula Alapítvány, Budapest, 2016. 136–152.
- KARDOS 1994. KARDOS József: Ifjabb Andrassy Gyula gróf utolsó évei. *Történelmi Szemle*, 1994/3–4. 299–309.
- KINCSES 2003. KINCSES Katalin Mária: „Minden különös ceremónia nélkül.” A Rákóczi kultusz és a fejedelem hamvainak hazahozatala. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2003/1. 46–76.
- KINCSES 2017. KINCSES Katalin Mária: VERITAS Évkönyv 2015. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2017/1. 283–284.

- KINCSES 2021. KINCSES Katalin Mária: *A Rákóczi-kultusz első szobrai*. Gondolat, Budapest, 2021.
- KOZÁRI 2018. KOZÁRI Monika: *Andrássy Gyula*. Gondolat, Budapest, 2018. 34.
- LAJTAI 2013. LAJTAI L. László: „Magyar nemzet vagyok.” *Az első magyar nyelvű és hazai tárgyú történelemtankönyvek nemzetdiskurzusa*. Argumentum, Budapest, 2013.
- LIBER 1934. LIBER Endre: *Budapest szobrai és emléktáblái*. Budapest Székesfőváros Házinyomdája, Budapest, 1934.
- LIGETI 2015. LIGETI Dávid: „Fény nevére, áldás emlékére!” In: *VERITAS Évkönyv 2015*. Szerk. UJVÁRY Gábor. VERITAS – Magyar Napló, Budapest, 2016. 61–78.
- LIGETI 2017. LIGETI Dávid: A béke fejedelmei? I. Ferenc József, IV. Károly és a háború. In: *VERITAS Évkönyv 2017*. Szerk. UJVÁRY Gábor. VERITAS – Magyar Napló, Budapest, 2018. 129–143.
- MIHAJLOVICSNÉ LINGYEL 2015. MIHAJLOVICSNÉ LINGYEL Alojzia: Id. gr. Andrássy Gyula emlékezete. In: *Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve*. XXV. kötet. Szerk. KOVÁTS Dániel. [K. n., h. n.,] 2015. 413–421.
- SZÜCS 1999. SZÜCS György: Az 1848–49-es emlékművek és az aradi szabadságszobor. In: *48 kultusza*. Szerk. G. MERVA Mária. Gödöllő Városi Múzeum, Gödöllő, 1999. 99–109.
- TRENCSENYI 2011. TRENCSENYI Balázs: *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában*. Argumentum, Budapest, 2011.
- VÉR 2016. VÉR Eszter Virág: „Kíméletlen fiatal, dacos királynak új hitvese jó szelleme is...” Erzsébet magyarországi kultuszának kialakulása. *Levéltári Közlemények*, 2016/1. 93–104.

DÁVID LIGETI

FATHER AND SON GYULA ANDRÁSSY SR. AND JR. IN HUNGARIAN HISTORICAL MEMORY

(Abstract)

Consisting of three main parts, my study analyzes the historical memory of Counts Gyula Andrássy Sr. and Jr. in the Era of the Dual Monarchy and the Horthy Era. Firstly, I examine in detail the main perspectives of historical memory in the Era of the Dual Monarchy, simultaneously acquainting the reader with the old-world definition of historical memory and the formulated principles associated with the term. I point out that even as modern scientific literature critically scrutinizes the question of historical memory from many different perspectives – primarily drawing attention to the negative aspects of the subject matter – it nonetheless has numerous attributes that make an in-depth examination worthwhile. Since ancient historiography had already determined that research into historical memory would primarily serve to understand better the history of the recent past, we must take into account that the Roman genre of *historiae* specifically focused on the historical research of at most the two earlier generations while separating it from the research of earlier eras, which the Romans referred to collectively as *annales*.

In the second part of the study, I put the historical memory of Count Andrásy Sr. under the microscope. Focusing on the milestones of his life, I analyze various perspectives of summarizing reports written about him, in particular his funeral and the unveiling of his equestrian statue on Parliament Square in Budapest on December 2nd, 1906. Additionally, I consider the question of the renaming of Andrásy út (Road), whose importance is amplified by the fact that it occurred in 1885, i.e., while Andrásy was still alive. At the time, his persona was not yet accompanied by notable praise or positive repercussions. Numerous commentaries lauding Andrásy had already seen the light of day by the time of his death in 1890 and especially by 1906. Andrásy's historical memory, however, was not nearly as positively perceived over the course of the Horthy Era. Moreover, it was almost entirely censored after 1945.

On the other hand, the historical memory of his son Count Gyula Andrásy Jr. was much more modest. Andrásy's unique tragedy was having to live his entire life in the shadow of his father's glorious memory and role. In terms of historical memory, a role similar to his father's could have arisen at the end of the First World War. However, his appointment to the post of prime minister did not come to fruition in 1917–18. Moreover, his tenure as Foreign Minister of the Austro-Hungarian Monarchy lasted only nine *days*, whereas his father had held the identical post for nearly eight *years*.

By virtue of supporting Charles IV's attempt to return to the throne, Andrásy was one of the leading figures of the Hungarian legitimists in 1921. This stance essentially cost him his political career despite overall recognition of his personal merits and outstanding talents. Ultimately, his loyalty to the king kept him from following in his father's footsteps. Despite it all, his coeval historical memory remained somewhat positive, whereas after 1945 it was all but erased. That the memory of the two statesmen partially influenced the main ideological lines of the era, primarily legitimism, has thus been determined.

Finally, I have attempted to analyze how the two counts were assessed by their contemporaries, particularly their presence in cinematic art. In summary, we cannot speak of promotion of idolization in the case of either count, although the system of the historical era that encompassed them could have formed the deep imprint of their historical memory. Therefore, this subject could provide important data in analyzing 19th–20th century Hungarian history.

DÁVID LIGETI

VATER UND SOHN – GYULA ANDRÁSSY SEN. UND JUN.
IM UNGARISCHEN GEDÄCHTNIS

(Resümee)

In meiner Studie untersuche ich das historische Gedächtnis an die Grafen Gyula Andrassy sen. und jun. primär im Hinblick auf die Zeit der Doppelmonarchie sowie auf die Horthy-Ära. Meine Arbeit baut sich aus drei Hauptteilen auf: Zunächst behandle ich die Hauptaspekte des historischen Gedächtnisses während der Doppelmonarchie, wobei ich ebenfalls ausführlich auf die Definition des historischen Gedächtnisses in der Antike und auf die in diesem Zusammenhang damals formulierten Grundprinzipien eingehe. Ich weise darauf hin, dass die moderne Fachliteratur die Frage des historischen Gedächtnisses in vielerlei Hinsicht kritisch betrachtet und in erster Linie auf dessen Schattenseiten aufmerksam macht, dennoch hat es zahlreiche Attribute, die dessen eingehende Analyse lohnenswert machen. Schon die antike Historiografie rechnete damit, dass die Erforschung des historischen Gedächtnisses primär dem tieferen und besseren Verständnis der Geschichte der nahen Vergangenheit dienen kann. Wir müssen in Betracht ziehen, dass sich die Gattung *historiae* der Römer spezifisch höchstens auf die historische Forschung zweier früherer Generationen konzentrierte und diese von den Forschungen weiterer Epochen trennte, die mit einem Sammelbegriff *annales* genannt wurden.

Im zweiten Teil des Aufsatzes wird das historische Gedächtnis an den Grafen Andrassy sen. unter die Lupe genommen. Bei der Behandlung der wichtigsten Ereignisse seiner Laufbahn untersuche ich die Gesichtspunkte der Berichte über ihn, mit besonderer Hinsicht auf seine Beisetzung und auf seine Reiterstatue, die am 2. Dezember 1906 vor dem Parlament übergeben wurde. Ferner befasse ich mich mit der Frage der Umbenennung der Andrassy-Straße, deren Bedeutung auch dadurch erhöht wird, dass es dazu 1885 kam, also noch zu Andrassys Lebzeiten. Damals war seine Person noch von keinem besonderen Lob oder positivem Echo begleitet. Zu seinem Tod im Jahre 1890, insbesondere aber 1906 erschienen schon zahlreiche Lobreden und anerkennende Meinungen über ihn. Das historische Gedächtnis an Andrassy war in der Horthy-Ära schon bei weitem nicht mehr so positiv, und nach 1945 wurde es fast völlig zum Schweigen verurteilt.

Im Fall seines Sohnes, des Grafen Gyula Andrassy jun., können wir von einem viel bescheideneren historischen Gedächtnis sprechen. Andrassys persönliche Tragödie bestand darin, dass das ruhmreiche Andenken und die Rolle seines Vaters seine Person ein Leben lang überschatteten. Zur Ausfüllung einer ähnlichen Rolle wie sein Vater im historischen Gedächtnis hätte er am Ende des Ersten Weltkriegs die Chance gehabt; seine Ernennung zum Ministerpräsidenten blieb 1917/1918 jedoch aus, und auch den Posten des Außenministers der Monarchie konnte er lediglich *neun Tage* bekleiden, während sein Vater diese Funktion annähernd *acht Jahre* lang innehatte.

Andrassy war 1921 eine der Führungsgestalten der ungarischen Legitimisten, als er Karls IV. Rückkehrversuche unterstützte. Dafür zahlte er im Wesentlichen mit

seiner politischen Karriere, trotz der Tatsache, dass seine persönlichen Verdienste und herausragenden Fähigkeiten Anerkennung fanden. Im Endergebnis konnte er wegen seiner Treue zum König nicht tatsächlich in die Fußstapfen seines Vaters treten. Sein zeitgenössisches historisches Gedächtnis blieb trotz allem einigermaßen positiv, nach 1945 ging es ihm aber beinahe völlig verloren. Man kann feststellen, dass das Andenken an die beiden Staatsmänner die wichtigeren ideellen Züge der Epoche, vor allem den Legitimus, teilweise beeinflusste.

In meiner Studie habe ich schließlich den Versuch unternommen, die zeitgenössische Beurteilung der beiden Grafen zu untersuchen. Dabei berücksichtigte ich ganz besonders ihre Darstellung in der Filmkunst. Zusammenfassend kann festgestellt werden, dass man im Fall keines der beiden Grafen von einer Kultbildung sprechen kann, obwohl ihr historisches Gedächtnis einen tiefen Abdruck des Systems ihrer historischen Epoche bildete; daher kann dieses Thema wichtige Beiträge zur Analyse der ungarischen Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts liefern.